

BULHARI

Bulhari patria k najmenej početným inoetnickým skupinám na Slovensku. V tridsiatych rokoch 20. storočia bolo v Československej republike zaregistrovaných okolo 4.500 Bulharov, z ktorých asi dve tretiny žili na území Slovenska (GARDEV 2003:55). Pri sčítaní obyvateľstva v roku 2001 sa na Slovensku k bulharskej národnosti prihlásilo 1179 obyvateľov.

Na Slovensku máme prítomnosť Bulharov doloženú už od stredoveku. Bola to zrejme nejaká stará migrácia, po ktorej sa stopy zachovali v názve obce *Bulhary* (dnes súčasť mesta Filakovo). Najstaršie záznamy o nej pochádzajú z 15. storočia – 1435 *Bolgarom* a 1461 *Bolgarfalva* (STANISLAV 1999:317). Títo kolonisti zrejme zakrátko splynuli s obklopujúcim domácim obyvateľstvom, pretože ich prítomnosť z neskoršieho obdobia už nebola potvrdená.

Príslušníci súčasnej bulharskej minority na Slovensku sú potomkami prisťahovalcov, ktorí prichádzali na naše územie v priebehu 19.–20. storočia. V starších migračných vlnách boli zastúpení predovšetkým chýreční bulharskí záhradníci. Od polovice 20. storočia sa podmienky pre ich pôsobenie u nás radikálne skomplikovali, s čím súvisel ich výrazný úbytok a hromadný návrat do svojej rodnej krajiny. Namiesto nich však začali z Bulharska prichádzať študenti na naše stredné a vysoké školy, ako aj robotníci do priemyselných a poľnohospodárskych odvetví. Z každej migračnej vlny sa určitá časť bulharských prisťahovalcov rozhodla na Slovensku natrvalo zakotviť. Pričinili sa tým k sformovaniu síce nepočetnej, avšak z etnokultúrneho hľadiska neprehliadnuteľnej minority. Vztahuje sa to predovšetkým na bulharských pestovateľov zeleniny.

Bulharskí zeleninári

Tento druh zamestnania bol pre Bulharov v celoeurópskom meradle natoľko príznačný, že ich etnické pomenovanie sa stalo aj synonymickým názvom pre pestovateľov zeleniny či záhradníkov. V Slovníku slovenských nárečí je slovo *bulhar* vysvetlené vo význame „záhradník – zeleninár“ s celoslovenským rozšírením. V analogickom význame sa tento výraz používa nielen v slovenčine, ale aj v maďarčine, rumunčine, ukrajinčine a ruštine. Významový vývin od etnonymu *Bulhar* k zamestnaneckému názvu *bulhar* (záhradník, zeleninár) súvisí s migráciou bulharských pestovateľov zeleniny, ako aj s pozíciou, akú dokázali zaujať v tomto pestovateľskom odvetví v cieľových európskych krajinách (KRÁLÍK 1998:131). Migrácia bulharských zeleninárov za hranice svojej materskej krajiny sa datuje od

18. storočia. Uberala sa viacerými smermi do rôznych krajín Európy. Jeden z nich zahrnoval aj habsburskú monarchiu a v rámci nej aj územie Slovenska.

Historikovia bulharských zeleninárov zistili, že Bulhari sa naučili pestovať zeleninu v tureckých a gréckych záhradách v okolí Carihradu (Istanbul). Bolo to ešte v čase nadvlády Osmanskej ríše na Balkáne, keď poddanské obyvateľstvo zo severobulharských regiónov dochádzalo na sezónne práce do Carihradu, kde pracovali v tamojších rozsiahlych záhradách. Osvojené pestovateľské skúsenosti uplatňovali aj na domácej pôde, čo súviselo s tým, že v čase panovania Turkov bolo povinnosťou odovzdávať poddanské dávky nielen z obilia, ale aj zo zeleninových záhrad. Z registrov daní a zo záznamov cestovateľov sa dozvedáme, že v 15.–17. storočí v krajoch pozdĺž riek Adra, Marica a Tundža sa nachádzalo okolo päťsto záhrad zavlažovaných kolesovými čerpadlami. Popri tom mnoho Bulharov aj naďalej odchádzalo na sezónne práce do záhrad v okolí Carihradu. V polovici 19. storočia sa okolo 3500 bulharských sezonárov zamestnávalo v carihradských záhradách. Prichádzali tam hlavne z okolia miest Veliko Tarnovo, Ljaskovac a Gorna Orjachovica. Lenže s nástupom krízy tureckého feudálneho systému, s pozemkovými reformami a s počiatkami kapitalistického podnikania, pracovné príležitosti pre bulharských zeleninárov v carihradských záhradách sa takmer úplne vytratili. Preto zeleninári z velikotarnovského, ljaskovského a gornoorjachovského regiónu začali hľadať svoje uplatnenie v susednom Rumunsku a Srbsku, ale aj v Rusku, Uhorsku, Rakúsku a v ďalších krajinách strednej a západnej Európy. V období 1888–1914 sa za hranice spod Turkov oslobodeného Bulharska (1978) vysťahovalo okolo pol milióna Bulharov. V cieľových európskych a aj zámorských krajinách sa uplatnili a živili predovšetkým ako zeleninári (PETRÁŠ-BERESECKÁ 1989:72–73).

V druhej polovici 19. storočia začali prichádzať bulharskí zeleninári aj do Uhorska a v rámci neho aj na územie Slovenska. V prvých desaťročiach 20. storočia sa ich prílív postupne zintenzívňoval, takže v tridsiatych rokoch sa ich počet odhadoval na viac ako 2500 osôb. Ich najvyššia koncentrácia bola v Košiciach (okolo 500), Bratislave (350), Prešove (200) a v Nitre (100). V tom čase bolo na Slovensku zaregistrovaných okolo 320 záhrad bulharských zeleninárov. Roztrúsené boli po celom území Slovenska vo viac ako šesťdesiatich prevažne mestských, ale aj dedinských lokalitách. Najviac záhrad mali bulharskí zeleninári v Košiciach, kde ich každoročne obrábali okolo 60. K ďalším najvýznamnejším strediskám patrila Bratislava s 26 bulharskými záhradami, ďalej Nitra a Michalovce (po 14), Trnava (13), Prešov (12), Banská Bystrica (10), Rimavská Sobota a Levice (po 9), Lučenec (8). S menším počtom záhrad boli bulharskí zeleninári usídlení aj v Komárne, Nových Zámkoch, Senci, Piešťanoch, Trenčíne, Považskej Bystrici, Žiline, Ružomberku, Martine,

Liptovskom Mikuláši, Zvolene, Rožnave, Levoči, Spišskej Novej Vsi atď. (PODOLÁK 1987:104).

S bulharským zeleninárstvom sú späté určité ustálené formy organizácie práce, pestovateľských postupov, ako aj celkového spôsobu života, ktoré vtláčali tejto etnosociálnej skupine výrazné črty kultúrnej osobitosti. Tie sa uchovávali aj napriek tomu, že vývin bulharského zeleninárstva v európskych krajinách bol sprevádzaný aj procesmi transformácie. Najstaršia vývinová podoba, ktorá spadá do obdobia od 18. do polovice 19. storočia, sa vyznačovala tým, že zeleninárske hospodársko-výrobné jednotky boli organizované na princípoch kolektivismu a rovnoprávnosti. Prenájom záhrady sa dojednával spravidla iba na jednu sezónu, ktorá sa začínala v marci a končila v októbri. Na každej záhrade bolo potrebné vytvoriť niekoľkočlennú pracovnú skupinu, ktorá sa nazývala *tajfa* alebo *ortaja*. Členovia a zároveň aj rovnoprávni podielníci takejto hospodárskej jednotky sa označovali názvom *ortak*, *ortaci*. Každý člen skupiny či združenia výrobcov mal rovnaké práva a povinnosti. Čiže aj rovnaký podiel na finančných nákladoch, na pracovnej zainteresovanosti a teda aj na hospodárskych výnosoch. Členovia takéhoto združenia si jedného spomedzi seba vyvolili za vedúceho. Nazýval sa *tajfadžija* alebo *glavatar*. Po ukončení sezóny sa spoločne získaný zárobok rozdelil rovnakým dielom, záhradnícke združenie sa rozpustilo a začiatkom jari sa každoročne utváralo nanovo. Na zimné mesiace sa zeleninári z cudzích krajín vracali k svojim rodinám do Bulharska. Názvy *tajfa* a *ortaja*, ako aj starší názov pre samotné záhradníctvo či zeleninárstvo – *bachčovandžilak*, sú do bulharčiny prevzaté turkizmy, ktoré poukazujú na turecké prostredie, z ktorého si bulharskí zeleninári osvojili toto pestovateľské odvetvie. Turecko však bolo len sprostredkujúcou krajinou tohto značne starobylého agrikultúrneho javu, ktorého korene siahajú pravdepodobne až k pestovateľským tradíciám antického Grécka a starovekého Egypta. Nasvedčuje tomu najpodstatnejší atribút tureckého a bulharského záhradníctva, ktorým je zavlažovanie pestovaných plodín. Taktiež aj pri zavlažovaní využívané kolesové čerpadlo poháňané dobytkom – *dolap*, pomocou ktorého sa čerpala voda z rieky do zavlažovacieho rozvodného systému zeleninových záhrad. Vďaka takýmto starobylým a neobyčajne efektívnym pestovateľským praktikám, bulharskí záhradníci si vydobyli priam monopolné a bezkonkurenčné postavenie v tradičnom európskom zeleninárstve. V tomto priestranstve boli už oni považovaní za nositeľov a predstaviteľov špecifických zeleninárskych, kultúrnych tradícií. Zaiste preto sa v Uhorsku a aj na Slovensku kolesové čerpadlo vody nazývalo *bulharské koleso*. Takisto aj široká motyka používaná na reguláciu prietoku vody v zavlažovacom systéme dostala názov *bulharská motyka* (GINČEV

1887, CHINKOV 1904, MANEV 1938, MUTAFOV-ŠALAVEROVA 1977, ČANGOVA-MENICHART 1989).

Na území Slovenska sa uplatňovali iba mladšie formy zeleninárstva, v ktorých sa namiesto kolektivismu presadili princípy kapitalistického spôsobu podnikania. Medzi členmi záhradníckeho združenia sa postavenie vedúceho diferencovalo od pozície ostatných členov. Vedúci, pre ktorého sa zaužívalo označenie *gazda*, organizoval združenie záhradníkov (*kompanija*) tak, že jeho členovia (*ortaci*) pracovali za dohodnutý podiel na hospodárskom výnose. Ak si to veľkosť obhospodarovanej záhrady vyžadovala, gazda okrem podielníkov najímal na záhradnícke práce aj robotníkov, ktorí takisto prichádzali z Bulharska a nazývali sa *čirak* alebo *rataj*. Títo neboli vyplácaní podielom z celoročného výnosu ale vopred dohodnutou mzdou. Gazda zostavoval zloženie kompánie ešte pred jej odchodom z Bulharska. Spravidla všetci jej členovia boli z tej istej bulharskej lokality, vyberali sa spomedzi najbližších príbuzných, susedov a ďalších rodákov. Početnosť skupiny závisela od rozsahu obhospodarovanej záhrady. Bol ustálený úzus, že na každé 3–4 deky (30–40 árov) záhradnej plochy mal pripadnúť jeden záhradník. Všetci museli mať potrebné skúsenosti s pestovaním zeleniny, pričom sa uplatňovala aj určitá pracovná špecializácia. Gazda okrem organizačných predpokladov musel zvládnuť a vykonávať aj úlohy spojené s evidenciou hospodárenia a so záverečným bilancovním dosiahnutých výnosov. Jeden z členov združenia bol poverený predávaním zeleniny na trhovisku (*prodavač*). Ak sa pri polievaní používalo kolesové čerpadlo (*dolap*), poháňané dobytkom, túto prácu vykonával *dolapčija*. Aj na činnosti spojené s vytvorením a každodennou prevádzkou zavlažovacieho systému bývala na to zacvičená osoba – *polivač*. V každej záhradníckej kompánii sa jeden z jej členov špecializoval na varenie, takže mal na starosti spoločné stravovanie celej skupiny – *gotvač*. V záverečnej etape bulharského zeleninárstva, ktorá u nás spadá do tridsiatych až päťdesiatych rokov 20. storočia, títo záhradníci už organizovali svoju činnosť na podnikateľských princípoch. Ten, kto disponoval potrebným kapitálom, si kúpil záhradu, v ktorej zamestnával potrebných robotníkov za dennú mzdu. Celý zisk z takéhoto podnikania zostával majiteľovi záhrady (PODOLÁK 1987:106).

So sezónne organizovaným záhradníctvom bulharských zeleninárov sa spájali aj viaceré, týmto zamestnaním podmienené črty v spôsobe života. Keďže bulharské záhrady mávali na Slovensku najčastejšiu výmeru 4–5 hektárov, združenia, ktoré ich obhospodarovali, pozostávali spravidla zo 6–10 členov. Na viacerých bratislavských záhradách boli zaznamenané aj 25 členné skupiny. Bývali to spravidla iba mužské kolektívy. Stávalo sa, že v priebehu sezóny prichádzala na krátkodobejšiu návštevu manželka gazdu, ktorá sa po

niekoľkých dňoch opäť vrátila do Bulharska. Postupom času sa však zaužívalo, že manželka gazdu, alebo aj niektorého z ďalších členov združenia, prichádzala na celú sezónu. Praktizovalo sa to najmä v mnohočlenných kolektívoch, v ktorých takáto žena mala na starosti varenie, pranie a udržiavanie domácnosti pre všetkých členov záhradného združenia. Práve preto, že takéto kolektívy predstavovali spoločnú hospodársko-výrobnú jednotku, zodpovedala mu aj konzumná a tiež aj rezidenčná jednota. Všetci členovia takéhoto kolektívu spoločne bývali priamo na tom mieste, kde sa nachádzala ich záhrada. Spravidla na okraji príslušného mesta či dediny, v bezprostrednej blízkosti tamojšej rieky či iného vodného zdroja. Keďže ich obydlia mávali najčastejšie iba sezónny a provizórny charakter, dlho si uchovávali formu jednoduchých prístreší, akými sú koliby a zemnice. Varili si na otvorenom ohnisku. Ich strava bývala nanajvýš skromná, konzumovali hlavne strukovinové a zeleninové jedlá. Spávali spoločne na jednoduchých lôžkach na zemi. Iba gazda mával osobitnú izbu, keď si namiesto sezónnych prístreší začali stavať trvalejšie obydlia. Nízke nároky na bývanie, stravovanie a aj odievanie vyplývali z toho, že ich prvoradým záujmom bolo čo najviac v cudzine zarobených peňazí priniesť domov. Tomu bol podriadený aj ich dlhý pracovný čas, ktorý sa pohyboval v rozpätí 16–18 hodín denne. Keďže pracovné zaťaženie bulharských záhradníkov bolo enormné, ktoré neumožňovalo nijaký kontakt s obklopujúcim svetom, prakticky všetky záujmy týchto ľudí sa spájali iba so záhradníckymi povinnosťami, zrodilo sa známe úslovie, používané vo viacerých stredoeurópskych krajinách – *Drie ako Bulhar* (ANGELOVA–ATANASOVA 1998:12). Etnografickým výskumom bulharských záhradníkov vďačíme, že bol detailne zdokumentovaný aj ich denný režim: „Celý kolektív členov kompánie začínal pracovať zvyčajne okolo 4. hodiny rannej a pracoval až do zotmenia. Ak bolo potrebné, využívali sa na prácu aj mesačné noci, stávalo sa to však iba v prípadoch, keď bola núdza o námezdných robotníkov. Ráno sa vstávalo medzi 4.–5. hodinou. Prvý vstával *komander* (v početnejších kolektívoch zástupca gazdu), ktorý budil ostatných. Pracovný deň sa začínal polievaním. Raňajky boli okolo pol siedmej. Keď o siedmej hodine nastupovali robotníčky (najímané vo veľkých záhradách spomedzi domáceho obyvateľstva), začalo sa presádzať, okopávať a plieť, čo trvalo až do večera. Cez deň boli okrem termínu raňajok a večere tri pravidelné prestávky na oddych. Prvá v rozsahu 15 minút v čase okolo desiatej hodiny. Obedňajšia prestávka sa začínala o dvanásť hodine a trvala spravidla hodinu. Ak boli v letnom období príliš horúce dni, obedňajšia prestávka sa predĺžila, ale najaté robotníčky si ju museli po skončení normálneho pracovného času nadrábať. O šestnásť hodine – keď sa zvyčajne končil osemhodinový pracovný čas robotníčok – ortaci mali prestávku na olovrant. Ak boli robotníčky najaté na desať hodinový

pracovný čas, mali aj ony o 16. hodine krátku prestávku na olovrant. Zvyšok pracovného dňa od olovrantu do večera vyplnili ortaci jednak pokračovaním v celodenných pracovných povinnostiach, jednak večerným polievaním a napokon prípravou zeleniny na ranný trh (jej vyberanie, umývanie, viazanie a ukladanie do košov, resp. do vriec). Ak sa odchádzalo na trh do vzdialenejšieho mesta, predavači sa vydávali na cestu už v noci. Večera bývala až po skončení všetkých denných prác. V letnom období (približne v auguste) – keď práce na záhrade ubúdalo, začínalo sa pracovať ráno okolo šiestej hodiny a pracovalo sa do 19.–20. hodiny večer. Hoci v druhej polovici záhradníckeho roka sa záhradnícke práce obmedzovali prevažne na zber úrody, denný pracovný čas ortakov až do konce sezóny neklesol pod desať hodín. Každodenná práca na záhrade od rána do večera vyslúžila bulharským záhradníkom na Slovensku povest' vynikajúcich robotníkov, ktorých usilovnosť slúžila ako vzor domácemu obyvateľstvu“ (PODOLÁK 1987:127).

Bulharskí zeleninári sa stali novým prvkom v poľnohospodárstve Slovenska. Intenzívnym pestovaním zeleniny poukázali na nevyužitú možnosť pestovania špeciálnych plodín v našej krajine novou, u nás neznámou technológiou. Preto ich príchod a usídlenie po celom území Slovenska, možno označiť za významný agrikultúrny prínos. Zaregistrovali ho nielen spotrebitelia a konzumenti zeleniny, ale aj jej domáci producenti. Tí si uvedomovali predovšetkým to, ako bulharskí zeleninári ovplyvnili sortiment zeleninových produktov o nové druhy (paprika, rajčiny, baklažány, melóny atď.), zásobovanie najmä skorými druhmi zeleniny, a pravdaže aj výrazné zníženie cenovej hladiny zeleniny od bulharských záhradníkov. Bolo prirodzené, že domáci pestovatelia vnímali bulharských zeleninárov ako nezanedbateľnú konkurenciu. To vyvolávalo určité tendencie smerujúce k obmedzeniu pobytu a produkcie bulharských zeleninárov na našom území. Takéto výhrady a tlaky však nenašli podporu v radoch širokej spotrebiteľskej verejnosti, ba ani príslušné štátne orgány nepodnikli proti Bulharom dostatočne účinné kroky. Naznačené výhrady proti pôsobeniu bulharských záhradníkov neuspeli preto, lebo podstata problému spočívala v rozdielnej úrovni využívania efektívnych pestovateľských postupov a intenzívnych foriem produktivity práce (PETRÁŠ–BERESECKÁ 1989:131, GARDEV 2003:24).

Od tridsiatych rokov 20. storočia sa prejavovali tendencie rozrušovania tradičného modelu bulharského sezónneho zeleninárstva. Z pôvodných gazdov ako organizátorov podielnických záhradníckych združení sa stávali individuálni súkromní podnikatelia, z podielnikov bez vlastného kapitálu zasa záhradnícki robotníci najímaní za dennú mzdu. Táto etapa individuálneho záhradníckeho podnikania sa u nás udržovala do začiatku päťdesiatych rokov. Vtedy v dôsledku mocensky presadzovanej socialistickej kolektivizácie

poľnohospodárstva (1949) zavŕšila sa éra tradičného maloroľníckeho spôsobu hospodárenia. V tomto procese boli aj bulharskí zeleninári prinútení hľadať svoje uplatnenie a obživu v novozaložených Jednotných roľníckych družstvách alebo Štátnych majetkoch. Takto postupovali najmä tí, ktorí žili v zmiešaných bulharsko-slovenských manželstvách a rozhodli sa natrvalo žiť na Slovensku. Značná časť bulharských zeleninárov sa však rozhodla vrátiť do rodného Bulharska.

Bulharskí študenti a robotníci

Štyridsiate a päťdesiate roky 20. storočia predstavujú predeľ, v ktorom sa na území Slovenska završuje imigrácia bulharských zeleninárov a začína sa imigrácia bulharských študentov a robotníkov. Počiatky tejto druhej vlny bulharských prisťahovalcov spadajú do rokov 1937–1938, keď do Bratislavy prichádzajú študovať stovky bulharských študentov po tom, čo boli zatvorené univerzity v Prahe, Belehrade a Záhrebe. V uvedenom školskom roku sa na bratislavské vysoké školy prihlásilo viac ako 600 bulharských študentov. Po skončení druhej svetovej vojny sa ich každoročný príliv stal už bežným javom. V rokoch 1945–1951 bolo z Bulharska do Československa vyslaných viac ako dvetisíc študentov. V nasledujúcom období sa ich počet čiastočne znížil, avšak ich záujem o štúdium u nás naďalej pretrvával. V roku 1950 študuje v Bratislave 76 osôb z Bulharska, v roku 1958 zaregistrovali 42, v roku 1960 okolo 50, v roku 1961 spolu 72, z ktorých 62 pricestovalo z Bulharska a desiat boli potomkami na Slovensku žijúcich bulharských zeleninárov. Do konca šesťdesiatych rokov sa počet bulharských študentov pohyboval od 80 do 100 osôb. Najväčší záujem prejavovali o štúdium technických odborov a z humanitných smerov o lekárske špecializácie (GARDEV 2003:20).

Po druhej svetovej vojne okrem študentov začali z Bulharska prichádzať k nám aj robotníci. Bulharsko v tom čase zápasilo s veľkou nezamestnanosťou. Naproti tomu v Československu sa po hromadnom vysídlení Nemcov, pociťoval veľký nedostatok pracovných síl. Preto bola v roku 1946 medzi týmito krajinami podpísaná dohoda, podľa ktorej Bulharsko len do roku 1948 poskytlo Československej republike 11 tisíc robotníkov. K nim potom každoročne pribúdali ďalšie skupiny bulharských imigrantov, čo sa udržalo až do konca šesťdesiatych rokov. Prevažná časť robotníkov, ktorí prichádzali z Bulharska, smerovala hlavne do Čiech a na Moravu. Spočiatku sa zamestnávali ako poľnohospodárski robotníci na Štátnych majetkoch v pohraničných oblastiach, odkiaľ boli vysídlení sudetskí Nemci. Odtiaľ však postupne prešli do rôznych priemyselných odvetví, ktoré im poskytovali

prácu s vyššími zárobkami. Menšia časť bulharských robotníkov, už od podpísania dohody v roku 1946, prichádzala aj na Slovensko. V roku 1949 tu zaregistrovali 2572 takýchto bulharských občanov. Celkový počet Bulharov, spolu aj s pestovateľmi zeleniny a so študentami, ktorí v tom čase žili na Slovensku s bulharskými pasmi, bol odhadnutý na niečo viac ako tritisíc osôb (RYCHLÍK 2005:25–37).

Bulharskí študenti a bulharskí robotníci, ktorí prichádzali na Slovensko na dobu štúdií alebo na dočasný, najčastejšie jednoročný pracovný pobyt, mnohí spomedzi nich začali od týchto pôvodných zámerov upúšťať. Viedlo ich k tomu rozhodnutie nevrátiť sa do Bulharska, ale zostať na Slovensku aj po završení študijného či pracovného programu. Najčastejším dôvodom takýchto rozhodnutí boli lepšie existenčné výhliadky a vyšší životný štandard u nás ako v Bulharsku, čiastočne aj uzatváranie manželských zväzkov so slovenskými partnermi. Snahy bulharských študentov a robotníkov o predĺženie pobytu, ako aj o trvalé usadenie sa na Slovensku nadobudli také rozmery, že sa tým začali zaoberať najvyššie štátne orgány v Bulharsku aj v Československu. Varovným signálom nežiadúceho trendu bolo pre Bulharsko už to, že z počtu 11 tisíc robotníkov, ktorí prišli do Československa v rokoch 1946–1948, sa naspäť do Bulharska vrátilo len necelých 6 tisíc. Tí, čo zostali v Čechách alebo na Slovensku, zatajovali miesto svojho pobytu a menili svoje pracoviská, aby sa dostali z dosahu bulharských zastupiteľských úradov. Podobne si počínali aj bulharskí študenti po absolvovaní štúdia. Do Bulharska sa z nich vracala len nepatrná časť. Poukazujú na to hlásenia bulharského konzulátu v Bratislave, v ktorých sa uvádza, že v roku 1962 ukončilo štúdium na tamojších vysokých školách 8 bulharských študentov, z ktorých sa do Bulharska nevrátil ani jeden. V roku 1963 sa z deviatich vrátil iba jeden a v roku 1964 z 25 absolventov sa do rodnej krajiny vrátili iba štyria. Napriek tomu, že zo strany Bulharska sa vynaložilo veľké úsilie, aby docielili repatriáciu svojich občanov, značná časť ich niekdajších študentov a robotníkov sa rozhodla natrvalo usadiť u nás. Viaceré indície naznačujú, že to nebol iba osobný záujem týchto jednotlivcov. Ich zotrúvanie na Slovensku nebolo v rozpore, ale naopak, korešpondovalo s hospodárskymi záujmami našej krajiny. Nevyskytli sa preto vážnejšie prekážky, aby Bulhari, ktorí zostali na Slovensku, mohli sa tu naturalizovať a postupne aj integrovať do majoritnej spoločnosti (RYCHLÍK 2005:22, GARDEV 2003:260).

Spolkový a kultúrno-spoločenský život

Už od tridsiatych rokov 20. storočia pôsobilo na Slovensku viac ako tri stovky záhradníckych združení bulharských pestovateľov zeleniny. V najväčších strediskách

bulharského zeleninárstva, akými bola Bratislava a Košice, žilo 300–500 obyvateľov bulharskej národnosti. Bolo prirodzené, že v takýchto početných etnických komunitách, žijúcich v inoetnickom a inokonfesionálnom prostredí, prejavovali sa tendencie, smerujúce k etnosociálnej dostredivosti. Takéto prejavy etnickej konvergenie súviseli s potrebou vzájomnej podpory a solidarity jazykovo, kultúrne a aj profesionálne totožných ľudí, ktorí sa ocitli v cudzorodom sociálnom prostredí. Organizačnou platformou, v rámci ktorej sa mohli naplňať ich skupinové záujmy, boli rôzne zamestnanecké, náboženské, osvetovo-vzdelávacie a spoločensko-zábavné združenia, spolky a kluby, ktoré sa organizovali spravidla na etnickom princípe.

Už krátko po usadení sa prvých bulharských zeleninárov v Bratislave, vznikol v roku 1905 *Spolok bulharských záhradníkov*. Za jeho predsedu bol zvolený Cvetko Ivanov Džongov, pochádzajúci z Polikraišta, najznámejšej záhradníckej lokality v Bulharsku. V Bratislave sa usadil v roku 1899, kde sa zakrátko začlenil medzi najväčších zeleninárskych gazdov. Bol spomedzi nich aj najúspešnejší, takže ho mnohí považovali aj za miliónára (PETRÁŠ-BERESECKÁ 1989:99, GARDEV 2003:15). Cvetko Džongov bol nielen výnimočne prosperujúcim pestovateľom zeleniny, ale aj spoločensky všeobecne známou a aj vplyvnou osobnosťou. Jeho pričinením sa z Bratislavy a ďalších slovenských miest začali zakladať bulharské záhrady aj v Rakúsku (Hainburg), na Morave (Brno) a v Čechách (Praha, Plzeň, České Budejovice, Pardubice a ďalšie). S poľským konzulom v Bratislave rokoval o zriadení bulharských záhrad v okolí Katoviec (POBRATIM 1994:63, PETRÁŠ 1989:99).

Na solídnejších organizačných základoch a s celoslovenskou pôsobnosťou bola v roku 1928 vytvorená *Bulharská záhradnícka spoločnosť sv. Cyrila a Metoda*. Za hlavné ciele svojho pôsobenia si vytýčila poskytovanie vzájomnej pomoci v rámci členskej základne a sprostredkovávanie kvalitných a lacných semien pre bulharských pestovateľov zeleniny na Slovensku. V rokoch druhej svetovej vojny sa v dôsledku vnútorného konfliktu táto spoločnosť rozpadla. Jej činnosť a účinkovanie pod nezmeneným názvom boli obnovené až v roku 1949. Namiesto dovtedajšieho dlhoročného predsedu Cvetka Džongova, do čela obnovenej záhradníckej spoločnosti bol zvolený Cvetko Prosenikov. V roku 1951 táto organizácia zanikla, čo súviselo s rozmáhajúcou sa kolektivizáciou poľnohospodárstva a so zánikom tradičného bulharského zeleninárstva. V rokoch druhej svetovej vojny, keď v dôsledku Viedenskej arbitráže Košice boli začlenené do horthyovského Maďarska, v roku 1940 bol pre košickú odbočku Bulharskej záhradníckej spoločnosti zvolený osobitný výbor na čele s Georgi Lazarovom. V rámci výboru košického spolku pôsobila aj revízna komisia

a zmierovacia komisia, ktorej úlohou bolo urovnávať vzniknuté spory medzi členmi tejto organizácie (GARDEV 2003:65 a 177).

Tridsiate roky 20. storočia možno označiť za akýsi kulminačný bod v dejinách bulharského záhradníctva na Slovensku. V tomto období dosiahla početnosť bulharských záhradníckych podnikov a zeleninárskych špecialistov, sortiment a celková produkcia pestovaných plodín, profesionálna a kultúrno-spoločenská organizovanosť bulharských komunit, ako aj profesionálne a stavovské výhrady voči bulharským záhradníkom zo strany domácich producentov zeleniny, nepochybné vyvrcholenie. Nie je preto náhodné, že práve v tomto období dochádza k zriadeniu *Bulharského generálneho konzulátu*, ktorý bol v Bratislave slávnostne otvorený koncom mája 1930 roku. Je nepochybné, že jeho zriadenie je bezprostredne späté s narastajúcim významom kolónie bulharských záhradníkov na Slovensku. A pravdaže, aj s iniciatívou príslušníkov tejto kolónie v podobe listu, ktorý pre Ministerstvo zahraničných vecí v Sofii podpísalo 142 bulharských záhradníkov, pôsobiacich na Slovensku (1928). Z aktivít tohto konzulárneho pracoviska osobitnú zmienku si zasluhuje, že z iniciatívy generálneho konzula Františka Michera, v roku 1937 bol vytvorený *Výbor na výstavbu bulharského pravoslávneho kostola v Bratislave*. Napriek viacročnému úsiliu tohto výboru, porozumeniu najvyšších vládnych miest na Slovensku aj v Bulharsku, ako aj príchodu pravoslávneho kňaza Romana Petrova, ktorého do Bratislavy vyslal v roku 1941 bulharský metropolita Stefan, myšlienka postaviť v Bratislave bulharský pravoslávny kostol, sa neuskutočnila. Zapríčinili to jednak udalosti druhej svetovej vojny, ako aj ateistická ideológia v povojnovom Bulharsku a Československu. Avšak iniciatíva Výboru angažovaného za výstavbu pravoslávneho chrámu v Bratislave, je zaujímavým dokladom, že v živote bulharských záhradníkov na Slovensku sa náležitým spôsobom zohľadňovali aj potreby náboženskej a kultúrnej sebarealizácie tejto etnickej minority (GARDEV 2003:290).

Hoci početnosť bulharských študentov na bratislavských vysokých školách nebola taká vysoká ako početnosť tamojších bulharských záhradníkov, aj oni si vytvorili svoju národnostno-stavovskú organizáciu. Vznikla 26. decembra 1939 pod názvom *Bulharský akademický spolok G. S. Rakovský*. Zo stanov tohto spolku sa dozvedáme, že bol zriadený na pôde a so súhlasom Rektorátu Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave. Hlavným cieľom spolku bolo zastupovať záujmy bulharských študentov pred školskými a úradnými ustanovizňami na Slovensku a v Bulharsku. Zároveň aj vytvárať a rozvíjať kultúrne a vedecké styky medzi bulharskou a slovenskou akademickou mládežou (GARDEV 2003:176).

Po druhej svetovej vojne sa stavovské spolkové organizácie bulharských záhradníkov a bulharských študentov spájajú do jednej spoločnej organizácie. Stala sa ňou nová, pre celú

Československú republiku spoločná ustanovizeň bulharskej minority. Založená bola v auguste 1948 pod názvom *Bulharská kultúrno-osvetová organizácia G. Dimitrova*. Jej sídlom sa stala Praha, odkiaľ boli zriaďované a organizačne usmerňované odbočky, ktoré vznikali vo väčších mestách po celej republike. V rokoch 1949–1950 boli na Slovensku zriadené takéto odbočky v Bratislave, Žiline, Banskej Bystrici, Trnave, Nitre, Piešťanoch a Nových Zámkoch s celkovým počtom 723 členov. Členská základňa pozostávala z poľnohospodárskych a priemyselných robotníkov na pracovnom pobyte v ČSR, z bulharských študentov, ktorí sa zamestnali a naďalej zotrvali na Slovensku, ako aj z bulharských záhradníkov a zeleninových priekupníkov, ktorí zostali žiť na Slovensku. Pri takomto pestrom sociálnom zložení členstva si Bulharská kultúrno-osvetová organizácia G. Dimitrova v ČSR vytýčila za hlavné ciele vzájomné spoznávanie a spoluprácu Bulharov a Slovákov na hospodárskom, kultúrnom a ďalších úsekoch ich života, informovať o aktuálnych udalostiach v Bulharsku a Československu, prejavovať starostlivosť o bulharských občanov počas ich pobytu na Slovensku, podporovať ich záujmy a napomáhať pri riešení ich problémov. Z obdobia účinkovania tejto bulharskej organizácie na Slovensku najpozoruhodnejším podujatím, ktoré sa spájalo so životom bulharskej minority, bola v roku 1952 v Bratislave usporiadaná výstava bulharských záhradníkov, ktorí v tom čase už nepracovali na svojich vlastných záhradách, ale na záhradách začlenených do novoutvorených socialistických družstevných poľnohospodárskych podnikov. Napriek tomu, že hlavným cieľom tejto výstavy bolo propagovať medzi bulharskými záhradníkmi prednosti socialistického družstevníctva, stala sa predovšetkým prezentáciou vysokej úrovne pestovateľského majstrovstva bulharských zeleninárov na Slovensku (GARDEV 2003:234).

Nakoľko Bulharská kultúrno-osvetová organizácia G. Dimitrova v Československu bola značne spolitizovaná, bola priamo riadená najvyššími orgánmi komunistickej strany a zameriavala sa viac na úlohy medzištátnej spolupráce, ako na potreby minoritného života Bulharov na Slovensku, v roku 1960 táto organizácia bola zrušená. Namiesto dovtedajšej sformalizovanej a od praktického života odtrhutej organizácie, v roku 1962 v Bratislave bol založený *Klub bulharských občanov*. Za svoju hlavnú úlohu si vytýčil opätovne zjednotiť bulharskú komunitu v tomto meste a v jej okolí. V tom istom roku vznikli takéto kluby pre Bulharov aj v Nitre, Košiciach, Banskej Bystrici a Nových Zámkoch. V roku 1964 si založili kluby aj Bulhari v Prešove, Poprade, Michalovciach, Piešťanoch a Martine. Začiatkom sedemdesiatych rokov sa dovtedajší názov tejto organizácie zmenil na *Bulharský kultúrny klub G. Dimitrova*. Vo všetkých uvedených mestách bolo v týchto kluboch zaregistrovaných okolo 700 osôb. Najpočetnejší bol klub v Bratislave s 220 členmi, ďalej v Košiciach (139),

Nitre (88), Prešove (50), Banskej Bystrici (45), Michalovciach (31) atď. V bratislavskom klube mali zriadenú aj ženskú a mládežnícku sekciu. Bulharský kultúrny klub v Bratislave mal najpočetnejšiu členskú základňu a nepochybne aj najpriaznivejšie priestorové a finančné podmienky pre svoju činnosť. Z jeho aktivít osobitnú zmienku si zasluhuje autobusový zájazd do Bulharska, ktorý sa uskutočnil v roku 1981. Jeho hlavným cieľom bola obec Polikrajsko a mesto Veliko Tarnovo. Pripomeňme, že práve tento región bol najvýznamnejším strediskom chýrečného bulharského zeleninárstva. Z celkového počtu okolo 1500 bulharských záhradníkov, ktorí pôsobili na Slovensku a bol zaregistrovaný aj ich pôvod, viac ako 600 pochádzalo z obce Polikrajsko. K najpozoruhodnejším počinom bulharského klubu v Bratislave patrí vydávanie časopisu *Roden glas* (1973–1983). Čoskoro si tento časopis, aj napriek tomu, že vychádzal s nepravidelnou periodicitou, získal dobrý čitateľský ohlas. Hlavne preto, že z jeho štvorstranového rozsahu boli dve strany venované spravodajstvu a rôznym pozoruhodnostiam zo života bulharskej minority na Slovensku. Z dvojtisícového nákladu časopisu sa tisíc výtlačkov rozposlalo bulharským domácnostiam na Slovensku. Zvyšok sa adresoval bulharským klubom v Čechách a na Morave, ako aj rôznym inštitúciám v Bulharsku a v ďalších krajinách (PETRÁŠ 1989:85, GARDEV 2003:245).

Po politickom zvrate v roku 1989, v celkovom transformačnom a demokratizačnom procese našej krajiny, došlo aj k transformácii politickej reprezentácie jednotlivých národnostných menšín. V roku 1992 bol založený *Kultúrny zväz Bulharov a ich priateľov na Slovensku*. Zväz má celoslovenskú pôsobnosť, ktorú realizuje prostredníctvom miestnych organizácií. Hlavným cieľom Zväzu je organizačne zjednotiť príslušníkov bulharskej národnosti na Slovensku. A zároveň udržiavať a rozvíjať ich národnostné povedomie a identitu pestovaním ich materinského jazyka a bulharských kultúrnych tradícií. Zväz podporuje aktivity zamerané na kultúrno-osvetovú činnosť členskej základne, ako aj na rozvíjanie priateľstva medzi bulharskými a slovenskými občanmi (LANG-PROKOP 1995:22).

Počas pôsobenia Kultúrneho zväzu Bulharov a ich priateľov na Slovensku, za najvýznamnejšiu akciu možno označiť súčinnosť jeho členskej základne pri realizácii medzinárodne koordinovaného výskumného projektu *Bulhari na Slovensku: Etnokultúrne charakteristiky*, na ktorom sa podieľali vedeckí a pedagogickí pracovníci z viacerých akademických a univerzitných pracovísk v Bulharsku a na Slovensku. V rokoch 2001–2003 navštívili takmer štyri desiatky výskumných lokalít, v ktorých absolvovali rozhovory s viac ako dvomi stovkami príslušníkov bulharskej minority, ktorí sa rozhodli natrvalo spojiť svoj život so Slovenskom. Vďaka ich porozumeniu pre tento výskumný projekt, no hlavne vďaka

informáciám a dokumentom, ktoré poskytli kolektívu 25 výskumníkov, zrodila sa dvojzväzková publikácia, ktorá sprostredkováva súhrnný obraz o historických osudoch a o najrozličnejších stránkach života Bulharov na Slovensku (RAŠKOVA – PENČEV 2005, KREKOVIČOVÁ – PENČEV 2005).

Etnokultúrne charakteristiky a súvislosti slovenských Bulharov

Hlavným prínosom dvojzväzkového diela *Bulhari na Slovensku* (Bratislava 2005) a *Balgari v Slovákija* (Sofia 2005) je zmapovanie najpodstatnejších činiteľov (historických, hospodárskych, sociálnych, kultúrnych, politických), ktoré sa podieľali na zrode, formovaní a viac ako jedno storočie trvajúcim vývine bulharskej minority na Slovensku. Autorský kolektív, zložený zo špecialistov viacerých vedných odborov, upriamil pozornosť na osvetlenie najrozličnejších súvislostí, procesov, trendov a dôsledkov, ktoré pôsobili na zmeny v etnosociálnej situácii, v jazykovom správaní a v kultúrnom uspôsobení slovenských Bulharov v podmienkach ich etnického odlúčenia a minoritného života. Na základe širokej škály zhromaždených poznatkov mohlo sa prikrčiť aj k určitým zovšeobecneniam, ako aj ku charakteristikám viacerých prejavov etnickej identity a inakosti, ktorými Bulhari na Slovensku ozvláštnili viacetnickú štruktúru a multikultúrny profil Slovenska.

Príslušníci bulharskej minority na Slovensku sa v procese ich historického vývinu sformovali na migračné etnodisperzné spoločenstvo, ktoré sa zvykne označovať aj ako etnická diaspora. Disperzný/rozptýlený charakter ich etnoteritoriálneho usídlenia na území celého Slovenska bol jedným z určujúcich faktorov špecifickej štruktúry tejto minority, ktorým boli podmienené aj mechanizmy vzájomných súvislostí s obklopujúcou majoritnou spoločnosťou. Komunita slovenských Bulharov sa sformovala ako výsledok viacerých migračných vln, pre ktoré sa ustálili označenia – *záhradnícka*, *študentská*, *robotnícka* a *plážová*. Keďže prvé tri migračné vlny už boli charakterizované v predchádzajúcom texte, dodajme, že pod plážovou migráciou sa chápe imigrácia Bulharov, s ktorými sa Slovenky zosobášili po zoznámení počas dovolenky na čiernomorskom pobreží. Každá z týchto migračných vln sa vyznačovala odlišným typom sociálnych a kultúrnych interakcií s majoritnou spoločnosťou, čo sa potom odrazilo aj v rozdielnych kódach etnokultúrneho uspôsobenia príslušníkov tej-ktorej migračnej vlny (PENČEV 2005:71).

Historicky najstaršou a kultúrne najvýraznejšou podskupinou bulharskej minority na Slovensku boli bulharskí pestovatelia zeleniny/záhradníci. Príslušníkov tejto migračnej vlny možno charakterizovať ako hlavných predstaviteľov tendencie etnokultúrneho pretrvávania

slovenských Bulharov. Vyplynulo to z toho, že v počiatočnej etape, čiže na sklonku 19. storočia do tridsiatych rokov 20. storočia, bulharské záhradníctvo malo na Slovensku predovšetkým sezónny charakter. Takže bulharskí záhradníci sa každoročne na zimné obdobie (november – február) vracali do svojej rodnej krajiny. Pre bulharských zeleninárov z tohto obdobia bolo príznačné, že svoje účinkovanie za hranicami Bulharska chápali len ako vhodnú zárobkovú príležitosť. Dôsledne sa pridržiavali akéhosi napísaného zákona, že v cudzine si nezakupovali, ale iba prenajímali záhrady. Nestavali si na nich trvalé, ale iba provizórne či sezónne obydlia. Pritom všetko, čo si počas pracovnej sezóny zarobili a nadobudli, odnášali domov svojim rodinám. V záhradníckych kompániách pracovali spolu so ženatými mužmi aj slobodní mládenci a dospievajúci chlapci. Ale len veľmi zriedkavo sa stávalo, žeby sa bol niektorý z nich oženil s partnerkou spomedzi miestnych obyvateľov. Každý mal v Bulharsku svoje vyvolené dievča, s ktorým sa mienil oženiť. Alebo mu príbuzní vyhliadli a nahovorili takéto dievča. A keď sa oženili, opätovne odchádzali za prácou na Slovensko, avšak manželka s deťmi zostávala v Bulharsku. V čase pracovného pobytu na Slovensku kontakt prvej generácie bulharských záhradníkov so slovenským prostredím bol minimálny. Celý deň a celú sezónu, s výnimkou gazdu a toho, čo predával zeleninu na trhovisku, žili títo sezónni migranti v uzavretých záhradníckych kolektívoch, najčastejšie v zemnicových obydliach, oblečení vo svojich z Bulharska donesených odevoch, pričom si varili aj bulharské jedlá, ktoré si pripravovali na bulharskom kuchynskom náčiní. Táto generácia bulharských záhradníkov, v období od sklonku 19. takmer do polovice 20. storočia, bola pre obklopujúcu majoritnú spoločnosť na Slovensku cudzorodou komunitou, ktorá prezentovala svoju *bulharskosť* vo všetkých obvyklých komponentoch – bulharský jazyk, pravoslávne vierovyznanie, záhradnícke zamestnanie, ako aj osobitosti ich každodennej kultúry a spôsobu života. Azda najvýrečnejším dokladom etnokultúrnej intaktnosti prvej generácie bulharských záhradníkov sú rozpomienky pamätníkov, ktorí o najznámejšom a najbohatšom bratislavskom záhradníkovi Cvetkovi Džongovovi, ktorý prišiel na Slovensko ešte pred prvou svetovou vojnou, porozprávali: „Tento vychýrený boháč za peniaze, ktoré zarobil na svojich záhradách, postavil si dom v rodnej dedine (Polikrajsko, oblasť Veliko Tarnovo). Okrem toho dal zveľadiť celú centrálnu časť tejto obce, zakúpil pre tamojšiu kinosálu nový premietací prístroj a venoval svojmu rodisku aj ďalšie cenné dary. On však v Bratislave býval na svojej záhrade v tzv. *bordeji*, čiže v zemnicovom obydlí, v tých najskromnejších pomeroch. V takých žila prevážna časť bulharských sezónnych záhradníkov v období od konca 19. storočia do druhej svetovej vojny“ (MICHAJLOVA 2005:106).

Pre prvú generáciu bulharských záhradníkov bol odchod za výhodným zárobkom na Slovensko, ako aj jeho investovanie do zveľadenia svojich existenčných pomerov v Bulharsku, azda najpodstatnejšou zložkou ich životnej stratégie. S tým súviselo, že neprípisovali takmer žiadny, alebo len minimálny význam prispôsobovaniu sa odlišným pomerom v krajine, do ktorej každoročne prichádzali pracovať. Keďže žili v uzavretých záhradníckych kolektívoch, s výnimkou gazdu a predavača zeleniny, len málokto bulharský sezónny záhradník sa naučil aj po slovensky. V počiatočnom období sa prakticky na všetkých úsekoch ich každodenného života pridržovali hospodárskych, stravovacích, obyčajových a ďalších noriem a praktík, ktoré zodpovedali kultúrnemu modelu veľkotarnovského a gornoorjachovského regiónu v severozápadnom Bulharsku, odkiaľ pochádzala naprostá väčšina bulharských zeleninárov na Slovensku.

Situácia sa začala výraznejšie meniť v období 30.–50. rokov 20. storočia, keď sa namiesto sezónnych a každoročne migrujúcich bulharských zeleninárov, začali ich nasledovníci na Slovensku dlhodobo alebo aj natrvalo usadzovať. Popri menšej časti zeleninárov, ktorí začali žiť na Slovensku aj so svojimi bulharskými manželkami a deťmi, prevažnú časť bulharskej menšiny v tomto období predstavovali bulharskí záhradníci, absolventi vysokých škôl, poľnohospodárski a priemyselní robotníci, ktorí sa na Slovensku oženili a žili tu v etnicky zmiešaných manželstvách. Pre túto vývinovú vrstvu príslušníkov bulharskej menšiny bola dvojjazyčnosť so silnejším bulharským a so slabším slovenským jazykom už štandardným javom. S tým bola bezprostredne spätá aj ich zvláštna etnokultúrna situácia, že ich každodenný život sa realizoval na podloží dvoch kultúrnych modelov – na pretrvávajúcich pocitoch a prejavoch bulharskosti a na novoosvojených pocitoch a prejavoch slovenskosti. Pri takomto kultúrnom synkretizme popri nezadržateľných procesoch a kultúrácii v živote príslušníkov druhej generácie bulharskej minority na Slovensku boli zaregistrované aj rôzne prejavy etnokultúrnych reminiscencií a etnickej sebaidentifikácie. Naplňali sa jednak v rodinnom, ale aj v inštitucionálnom prostredí bulharskej minority.

Bulhari na Slovensku pociťovali svoju inakosť už tým, že boli príslušníkmi pravoslávneho vierovyznania. Bulhari sa s pravoslávím identifikovali do takej miery, že toto vierovyznanie považovali za svoju národnú špecifiku a o pravosláví sa vyjadrovali ako o „bulharskej viere“. Nakoľko s výnimkou severovýchodného Slovenska, kde v prostredí Rusínov prichádzali do kontaktu s pravoslávnym a gréckokatolíckym vierovyznaním, na prevažnej časti Slovenska takúto možnosť nemali. Bolo preto prirodzené, že sa usilovali hľadať nejaké riešenia. V predchádzajúcom texte už bola zmienka o tom, že napriek veľkému úsiliu z tridsiatych rokov, nepodarilo sa postaviť bulharský pravoslávny kostol, ktorý mal stáť

v Bratislave. V tom období sa u nábožensky cítiacich Bulharov praktizovalo tzv. domáce či rodinné pravoslávie. Vo svojich domácnostiach mali zavesené ikony, pod nimi zapálené večné svetlo a pri významných cirkevných sviatkoch sa pomodlili a zaspievali príležitostné piesne. Na východnom Slovensku, kde mali možnosť prizvať si k takýmto príležitostiam rusínskych pravoslávnych alebo uniatských kňazov, v dome niektorého Bulhara si zriadili tzv. privátny kostol, do ktorého sa zhromažďovali z viacerých rodín a lokalít. V niektorých komunitách si Bulhari postavili aj svoje vlastné pravoslávne kostoly – chrám Aleksander Nevski v Prešove, chrám sv. Cyrila a Metoda v Michalovciach, chrám Svätá Bohorodička v Košiciach a Bulharské pravoslávne spoločenstvo sv. Jána Krstiteľa v Bratislave (MICHAJLOVA 2005:105).

Napriek nie veľkej početnosti a vysokej miere disperznosti, na Slovensku boli zriadené aj dve národnostné školy pre príslušníkov bulharskej minority. Ako prvá z nich bola v roku 1940 založená bulharská škola v Košiciach. Bola to jednotriedka, do ktorej sa zapísalo 25 žiakov, rozdelených do troch ročníkov. Ako pozoruhodnosť uvádzame, že túto školu navštevovalo aj 5 dospelých osôb s označením kurzisti. Existujú doklady, že bulharská škola v Košiciach pôsobila aj zopár rokov po druhej svetovej vojne (GARDEV 2003:307).

V školskom roku 1948/49 bola otvorená bulharská škola v Bratislave, ktorá pôsobí nepretržite až doteraz pod názvom Christo Botev. V rokoch 1951–1975 sa počet zapísaných žiakov pohyboval od 40 do 95. Z toho približne polovica pochádzala z vidieckych miest, takže pri škole bol zriadený aj internát. Pôsobili na nej 2–4 kvalifikovaní učitelia, ktorých na Slovensko vysielala bulharská vláda. V päťdesiatych rokoch na tejto škole vznikol a asi dve desaťročia aj úspešne účinkoval žiacky spevácko-tanečný súbor (GARDEV 2003:308).

Vnútoraná potreba uchovávanía bulharského povedomia sa naplňala nielen pretrvávajúcou pravoslávnuou identitou, a v prípade detí aj ich zapísaním do bulharskej školy. Využívali sa k tomu aj ďalšie možnosti. Predovšetkým príležitostné návštevy Bulharska. Najmä dlhodobejší prázdninový pobyt školských detí v rodisku svojich rodičov poskytoval príležitosť k dôvernejšiemu a citovému zblíženiu sa so starými rodičmi, strýkami, tetami, ujcami, bratrancami, sesternicami, ako aj s ďalšími príbuznými, rodákmi a novými priateľmi. Bola to zároveň príležitosť k zdokonaleniu znalosti bulharčiny. Taktiež aj k bližšiemu poznaniu Bulharska, hlavne rodného kraja rodičov. K spoznaniu jeho rôznych špecialít, akými sú chuť z prosa zhotovovaného nápoja *boza*, sladkostí *chalva* či *lakum*, ale aj chuť a vôňa pečených papriek, ovčieho syra, kvaseného mlieka a rôznych ďalších pochúťok tradičnej bulharskej kulinárie. Spoznanie takýchto špecifických bulharských reálií, ako aj krajinného obrazu a kultúrneho koloritu Bulharska, to všetko spolu s najrozličnejšími prázdninovými

zážitkami, darčekom a upomienkovými predmetmi, ktoré si deti odnášali z Bulharska domov na Slovensko, stávalo sa dôležitou materiálou pri rozširovaní a dotváraní toho, čo sa v týchto ľuďoch usadzovalo ako *bulharský svet*. Od toho sa potom odvíjalo aj ich sebaopoznávanie, určitá podoba osvojenia bulharského kultúrneho modelu, ako aj určitá miera ich bulharskej sebaidentifikácie (RAŠKOVA 2005:126).

K posilňovaniu etnoidentifikačných trendov u potomkov bulharských záhradníkov a ďalších príslušníkov bulharskej minority na Slovensku prispievalo hlavne pretrvávanie rôznych prejavov bulharských kultúrnych tradícií v rodinnom prostredí a na kultúrno-spoločenských podujatiach bulharských národnostných klubov. Etnicky homogénne bulharské rodiny a bulharské kluby boli miestom, kde sa dalo komunikovať v materinskej reči, spoločne oslavovať špecifické bulharské sviatky, zadržiavať výročné obyčaje, alebo aj niektoré rodinné a náboženské obrady. Nepostrádateľnou súčasťou takýchto kultúrnych reminiscencií bolo nostalgické rozpomínanie na bulharskú domovinu, na rodné kraje a tam žijúcich príbuzných.

V rodinnom prostredí k najdlhšie pretrvávajúcim praktikám patrili špeciality bulharskej kuchyne. V letnom období rôzne zeleninové šaláty, varené zeleninové jedlá – *ljutika*, *giveč*, *klcana ljutika* a studené letné polievky – *tarator*, *šerbet*, *airan*. Z mäsových špecialít hlavne *kebabčeta*, *sudžuk* a *zapekaná musaka*. Z mäsovo-zeleninových jedál k najobľúbenejším patrila *sarma* a *plnené čušky* (plnený kapustný list alebo paprika). V bulharských domácnostiach nechýbali ani rôzne špeciálne korenia – *čubrica*, *šarena sol*, ale aj olivy, bulharský syr, rastlinné oleje, atď. V kuchynskom inventári bol zastúpený aj špeciálny bulharský riad – *tigan* na prípravu kebabčiat, *skara* na grilovanie, z keramických nádob hlavne také, ktoré poslúžili pri varení *giveča* – *gjuvečeta*, *delva* na zakladanie miešanej zeleniny – *trošija* a ďalšie. Na zimné obdobie sa zásobovali varením špeciálnych ovocných sladkostí – *slatko*, ako aj zaváraním rôznych zeleninových špecialít – *lujetenica*, *pečeni čuški*, *klcana ljutika* atď. (DARULOVÁ 2005:135).

V prostredí bulharskej menšiny na Slovensku sa uchovávali aj viaceré špecifické prejavy z okruhu kalendárnych obyčajov, sviatkov a slávností. Spomedzi nich za „najbulharskejší“ sa považuje *Gergovden*, čiže deň zasvätený Jurajovi (24. apríla). Počnúc prvými záhradníkmi, ktorí prichádzali na Slovensko hlavne z Polikraišta a Draganova, až po ich potomkov z polovice 20. storočia, tak ako v ich rodných dedinách, aj na Slovensku si ozdobovali svoje príbytky halúzkami z hlohu, žihľavy alebo iných zelených rastlín. Pred východom Slnka zarezali jahňa. S jeho krvou prežehnávali seba aj obydlie. Až do súčasnosti sa v tento deň Bulhari schádzajú, aby si mohli upiecť jahňa a navariť *kurban*. Azda

najokázalejšie sa slávil tento deň v Bratislave, kde sa do tamojšej bulharskej školy neraz zhromaždilo do 500 osôb, aby oslávili Gergovden tradičnými obyčajmi, bulharskými piesňami a chorovodnými tancami. K ďalším populárnym výročným sviatkom a obyčajom patrila *Baba Marta* (1. marca), ktorú si pripomínali rozdávaním alebo aj rozosielením drobných ozdôb z červenobielych nitiek. Vianočné sviatky, hlavne Štedrý večer – *Badni večer*, svätili podľa juliánskeho kalendára a na túto príležitosť uvarili pôstne jedlá – fazuľu, kapustný list plnený cibuľou – *sarma* a *ošav*. Muži zvykli okadiť stôl. Bulhari považujú Nový rok – *Nova godina* za väčší sviatok ako Vianoce – *Koleda*. V tento deň nesmie pochybiť *banica s kasmeti*, čiže obradová cestovina pre šťastie. Banica sa pečie aj na Veľkú noc – *Velik den*, avšak hlavným veľkonočným koláčom je *kozunak* – zapletaný z kysnutého cesta. Najvýznamnejším výročným sviatkom, ktorý sa záväzne slávil vo všetkých bulharských kluboch, bol *Deň sv. Cyrila a Metoda*. Neslávil sa podľa pravoslávneho cirkevného kalendára 12. mája, ale 24. mája, ktorý je *Dňom bulharskej kultúry a osvety*. Zmienku si zaslúži, že v posledných rokoch sa v Košiciach tento deň slávi ako *Deň bulharskej kultúry a kultúry Bulharov na Slovensku* (MICHAJLOVA 2005:115–119).

Naznačená škála kultúrnych prejavov s viac alebo menej výraznou bulharskou špecifickosťou sa v prostredí bulharskej minority na Slovensku čoraz viac dostáva z polohy manifestných etnokultúrnych prvkov do polohy ich latentného zastúpenia. Čiže do oblasti kultúrnej pamäti príslušníkov bulharskej komunity. Je evidentné, že ich kultúrne uspošobenie sa stalo viacvrstevným. Popri prvkoch bulharského pôvodu zaujali v ňom stabilné miesto aj prvky slovenskej proveniencie. Pri výskume ich národnostného povedomia nebývali zriedkavé odpovede vyjadrené frázou – „nie sme ani Bulhari a nie sme ani Slováci“. Z takýchto stanovísk je zrejmé, že ich vyslovili slovenskí Bulhari, ktorí sa stali nositeľmi dvojitej kultúry, takže vo svojom každodennom živote sa dokážu správať podľa noriem dvoch kultúrnych modelov. Preto sa zdá byť pre nich výstižnejšia charakteristika s dvojitou identitou – „sme aj Bulhari a sme aj Slováci“ (RAŠKOVA 2005:131).

Na značne zúženom priestore mohli sme len v náznakoch načrtnúť parametre bulharskej identity a jej dynamiku v prostredí slovenských Bulharov. Nemenej zaujímavé sú aj procesy zapúšťania koreňov v novej domovine, ako aj procesy etnokultúrneho vyrovnávania a včleňovania do majoritnej spoločnosti. O týchto stránkach života Bulharov na Slovensku zasvätené svedectvo možno nájsť v citovaných prameňoch.